

Modern Filistin Edebiyatında Temalar ve Ana Tema Olarak Direniş*

Themes in Modern Palestinian Literature and Resistance as the Main Theme*

Fuat Arpa¹

Öz

Filistin topraklarında 1900'lü yıllarda İngilizlerin desteklediği, Yahudilerin de arzuladığı bir devlet kurulması fikri kabul edilmişti. Osmanlı İmparatorluğu artık bölgede hakim değildi. Çok geçmeden başlayan yoğun göçler ve işgallerle birlikte, batının desteğiyle bugünkü İsrail kurulmuş oldu. Bu devletin kuruluşundan bugüne kadar ne işgaller sona erdi ne de işgale karşı direnişler son buldu. İşte modern Filistin edebiyatı, ana temaları tam da bu direnişler olan bir edebiyat olarak gelişti. Bu edebiyat, bir halkın tarihsel ve siyasi yaşamışlıklarını, kültürel kimliklerini, göçleri ve yerinden edilmişlikleri, çatışmaları, bölünmüşlükleri ve nice feda oluşları yansıtan zengin bir edebiyattır. Ağırlıklı olarak İsrail-Filistin çatışması, işgal, mültecilik, cezaevleri, işkence ve sürgün gibi konular temelinde oluşan Filistin edebiyatında konular ve temalar bütün yönleriyle gazete, dergi ve kitaplara yansıtılmıştır. Filistin edebiyatı, büyük ölçüde siyasi ve toplumsal temalar etrafında döner. İsrail işgali, mültecilik, sürgün, direniş ve kimlik arayışı gibi konular sıkça işlenir. Filistinlilerin yaşadığı zorunlu göçler ve sürgün, edebiyatın ana temalarından oluştururken mülteci kamplarında geçen yaşamlar, kaybedilen vatan ve geri dönüş umudu da eserlerde önemli yer tutar. Bu edebiyatın ürünleri, roman, şiir, hikaye, gazete ve dergilerin yanı sıra dijital ortamlarda da yer almıştır. Filistin direniş edebiyatı mazlum bir halkın yaşadığı acıları tüm dünyaya anlatılmasında çok önemli işlevlere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Edebiyat, Direniş, Modern, Tema.

Abstract

In the 1900s, the idea of establishing a state in Palestine, supported by the British and desired by the Jews, was accepted. The Ottoman Empire was no longer dominant in the region. With the intense migrations and occupations that began shortly afterwards, today's Israel was established with the support of the West. Since the establishment of this state, neither the occupations nor the resistance against the occupation have ended. Modern Palestinian Literature has developed as a literature whose main themes are precisely these resistances. This literature is a rich literature that reflects the historical and political experiences of a people, their cultural identities, migrations and displacements, conflicts, divisions and many sacrifices. In Palestinian Literature, which is mainly based on issues such as the Israeli-Palestinian conflict, occupation, refugee status, prisons, torture and exile, the topics and themes are reflected in all aspects in newspapers, magazines and books. Palestinian literature largely revolves around political and social themes. Topics such as Israeli occupation, refugee status, exile, resistance and the search for identity are frequently discussed. While the forced migration and exile experienced by Palestinians constitute the main themes of the literature, the lives spent in refugee camps, the lost homeland and the hope of return also have an important place in the works. The products of this literature have appeared in digital environments as well as in novels, poems, stories, newspapers and magazines. Palestinian resistance literature has very important functions in telling the world about the suffering of an oppressed people.

Keywords: Palestine, Literature, Resistance, Modern, Theme.

* Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

¹ Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, Türkiye, e-posta: fuatarpa99@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7174-0362> (Sorumlu Yazar / Corresponding Author).

Geliş Tarihi/ Submitted Date: 21.05.2025

Revize Tarihi/ Revised Date: 05.08.2025

Kabul Tarihi/ Accepted Date: 05.08.2025

Online Yayın Tarihi/ Published Online Date: 31.12.2025

Atf-Citation (APA 7 Style): Arpa, F. (2025). Modern Filistin Edebiyatında Temalar ve Ana Tema Olarak Direniş. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 162-177. <https://doi.org/10.47130/bitlissos.1703627>

Giriş

Modern Filistin edebiyatı, işgal, sürgün, yıkım ve toplumsal travmalara rağmen gelişen güçlü bir edebi gelenektir. Bu edebiyatın ana damarı sadece bir anlatı biçimi değil, aynı zamanda bir halkın kolektif direniş pratiğidir. Bu çalışma, modern Filistin edebiyatını temalar ve direniş ana teması ekseninde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle tarihsel bağlam ve toplumsal koşullar değerlendirilecek; ardından öne çıkan temalar olan göç, sürgünlük, yurtsuzluk, kimlik, vatan gibi temalar ve ana ekseninde “direniş” teması ele alınacaktır. Seçilen yazar ve şairlerin edebi ürünleri üzerinden yapılan analizlerle, direnişin edebi üretimlerde nasıl şekillendiği, hangi anlatı biçimlerine büründüğü ortaya konacaktır. Aynı zamanda Filistin edebiyatının politik işlevi ve uluslararası alandaki yankısı da kısmen, tartışma konusu edilecektir.

Filistin edebiyatı, salt bir sanatsal ürünler birikimi olarak değil; bir halkın varoluş mücadelesinin edebi hafızası olarak düşünülmelidir. Yazar ve şairlerin ortaya koydukları eserler, sadece edebiyat sahasına değil; aynı zamanda siyasal bilinç, kültürel kimlik ve tarihsel hafıza alanına da katkı sunmaktadır. Bu nedenle modern Filistin edebiyatını anlamak, aynı zamanda Filistin direnişinin çok yönlü ve zengin tarihi, kültürel doğasını kavramakla paraleldir. Filistin edebiyatı, sadece bir edebi tür değil; aynı zamanda politik, tarihsel ve kültürel bir direniş biçimi olarak kabul edilmektedir. 20. yüzyılın ortalarından itibaren Filistin halkının yaşadığı travmatik tarihsel süreçler -özellikle 1948 Nekbesi 1967 Altı Gün Savaşı ve sonrasındaki işgal politikaları- 1917 Balfour Deklarasyonu ile başlayan süreç bu edebiyatın tematik yapısını derinden etkilemiştir. Bilindiği üzere, Filistin’in yakın tarihinde yaşadığı 1948’deki büyük acılar ve devamında gelen sürgünlük dönemi “Nekbe” diye anılır. Filistin edebiyatını Nekbe öncesi ve Nekbe sonrası olarak ayrı değerlendirmek gerektiğini vurgulayan Peren Birsaygılı Mut, yüz yıl öncesinden itibaren yazılmakta olan şiirlerde, romanlarda, öykülerde ve tiyatrolarda yani Nekbe öncesinden başlayarak Filistin’de büyük bir direniş geleneğinin görülmekte olduğunu söyler. (2018 s.15) Filistinli yazarlar, bu tarihsel olayların yarattığı travmaları ve kimlik sorunlarını yalnızca anlatmakla kalmamış; aynı zamanda onları edebi bir direniş aracı olarak da işlemişlerdir. 1950 yılı sonrasında Arap Edebiyatında özellikle Filistin şiiri, “direniş” şiirleriyle farklı bir boyut kazanmıştır.

Modern Filistin Edebiyatı

Filistin edebiyatı modernleşme sürecinde genel anlamda Arap edebiyatıyla benzer aşamalardan geçmiştir. Fakat Arap edebiyatından ve diğer ülke edebiyatlarından çokça etkilenen Filistin edebiyatı, farklı koşullardan dolayı, bugünkü çehresini biraz geç yansıtmıştır. Ancak zorlu koşullara rağmen kısa bir süre içerisinde güçlenen bu edebiyat olgunlaşma sürecini tamamlamaya çalışmıştır. (Şehirli, 2010: 14. 16. 34) Değişim sürecindeki Filistin edebiyatı, sanatsal gelişimini sürdürürken, realizm, toplumsal gerçekçilik, sembolizm gibi edebi akımlardan etkilenmiştir. Alışılmış klasik Arap edebiyatının kalıplarını kırarak zamanla kendi yollarını bulan Filistinli şair ve yazarlar daha başlangıç yıllarında özellikle çevirilerle modern batı edebiyatına da yönelmişlerdir. (Şehirli, 2010: 14,16,34) Modern Filistin Edebiyatı, 20. yüzyılın başlarından itibaren Filistin topraklarında yaşanan siyasi ve toplumsal değişimlerin etkisiyle şekillenmiş bir edebiyattır. Bu edebiyat, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde başlayıp, özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında, bölgenin emperyalistlerin mandasına geçmesiyle farklı bir aşamaya girmiştir. Filistin’in coğrafi ve kültürel yapısı, edebiyatçıların eserlerinde halkın günlük yaşamını, mücadelelerini ve kimlik arayışlarını derinlemesine işlediği bir zemin oluşturmuştur. Bu dönemde, edebiyat yalnızca bir sanat aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal değişimin, direnişin ve özgürlük mücadelesinin de bir aracı olmuştur.

Filistin’in modern edebiyatı, Arap dünyasında yaşanan entelektüel uyanışın bir parçası olmakla birlikte, özellikle 1948 yılında İsrail’in kurulmasından sonra çok daha belirgin bir şekilde kimlik ve

devletle ilgili temalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Filistinli yazar ve şairler, vatan, sürgün, yerinden edilme, mültecilik ve özgürlük mücadelesi gibi temaları eserlerinde ön plana çıkarmışlardır. 1960'lı yıllarda özellikle Filistin Kurtuluş Örgütü'nün, sonraki yıllarda ise Hamas ve İslami Cihad teşkilatlarının etkisiyle, bu edebiyat daha politik bir hale gelmiş, şiir, roman ve tiyatro gibi farklı türlerde özgürlük ve direnişin savunulduğu eserler çoğalmaya başlamıştır. Filistinli yazarlar ve şairler, aynı zamanda Arap kültürünün ve dilinin gücünü kullanarak, kendi kimliklerini yeniden inşa etmişlerdir. Modern Filistin Edebiyatı'nın önemli isimleri, şiirlerinde, yazılarında halklarının yaşadığı acıları, sürgünleri, özgürlük arayışını derin bir duygu yoğunluğuyla dile getirmişlerdir. (Lobad: 2018) Bugün artık, Filistin edebiyatının, aynı zamanda Filistin kimliğinin, bağımsızlık mücadelesinin çok güçlü bir sesi haline geldiği genel bir kabuldür ve bu sesin yankılarını bütün dünyada görmek mümkündür. 1987'de başlayan birinci ve 1980'deki ikinci "intifada" Filistin halkının kolektif direnişini yansıttığı gibi, bu halkın edebiyatının da içerik ve biçim bakımından dönüşmesine yol açmıştır. Bu dönemle birlikte Filistin edebiyatı, erkek eksenli anlatılarla beraber, kadın yazarların ve marjinal seslerin de kendine yer bulduğu bir yapıya bürünmüştür. Birçok etkenle beraber "modern Filistin edebiyatının ve özellikle Filistin şiirinin gelişme unsurları arasında o dönemde açılmış olan okulları, matbaaları, edebî gazete ve dergileri, kültürel amaçlı kurulan cemiyetleri ve edebî dernekleri, onur ve anma toplantılarını saymamız mümkündür." (Emekli, 2012: 23-42.) Bugün, Filistin Edebiyatı; savaş, göç, sürgün, direniş ve kimlik krizlerinin belirlediği çalkantılı bir tarihsel zeminde şekillenmeye devam ederek mazlum bir toplumun, derin bir hafıza mekanına dönüşmüştür.

Filistin Edebiyatında Temalar

Modern Filistin edebiyatı, bir halkın tarihsel ve siyasi yaşanmışlıklarını, kültürel kimliklerini, göçleri ve yerinden edilmişlikleri, çatışmaları, bölünmüşlükleri ve direnişlerini yansıtan zengin ve çok yönlü bir edebiyat olduğundan, eserlerdeki temalar da bu damarlardan beslenir. Bu edebiyat ağırlıklı olarak İsrail-Filistin çatışması başta olmak üzere siyasi ve sosyal konular ve temalar ekseninde oluşturularak, bunlar bütün yönleriyle Filistin edebiyatına yansıtılmıştır. Büyük ölçüde siyasi ve toplumsal temalar etrafında dönen bu edebiyatta, Siyonizm eleştirisi, İsrail işgali, mültecilik, zorunlu göç, sürgün, direniş ve kimlik arayışı gibi konular sıkça işlenir ve halkın yaşadığı acılar, umut ve direniş kavramları üzerinden okunarak edebiyatın temel konuları arasında kendine yer bulur. Filistin edebiyatı, kimlik ve kültürel arayış üzerine derinlemesine düşünceler içerir. Filistinli olmanın ne anlama geldiği, kültürel miras ve bu mirasın korunması da önemli konular arasındadır. Edebi üretimlerdeki cihat, direniş ve şehadet teması direniş ruhunu; özgürlük teması geleceğe dair inanç ve umudu yansıtır. Ölüm ise adı şehadet olan, ulaşılabilecek en güzel merteye olarak verilir.

Dünya tarihindeki direniş edebiyatının örnekleri, tarihin her döneminde olduğu gibi Filistin tarihinde de gerek sıcak savaş dönemlerinde gerekse çatışmasızlık dönemlerinde hep ön plandadır. Bu edebi format, savaş öncesi kin ve intikam hırsını bileyici özelliği, savaş esnasında kahramanlık hikayeleriyle cesaretlendirmeyi, savaş sonrası övünç kaynağı olan zafer hikayelerini nesillere aktarma görevini üstlenmiştir. Bu süreçte gerek ekonomik gerekse eğitim ve kültür alanında Filistin halkının maruz kaldığı kültürel kuşatma, kendi toplumlarının çocukları olan Filistinli yazar ve şairleri eser vermeye yöneltmiştir. Onlar kaleme aldıkları eserlerde Filistin halkının yaşadığı zorlukları anlatmayı kendilerine görev kabul etmişlerdir. İşgal altındaki topraklarda direniş edebiyatı vekaletçi rejimlere, baskılara, zalim yönetimlere başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır. Yazarlar kaleme aldıkları bu eserlerle Arap milliyetçiliğini uyandıran, halkı birlik olmaya teşvik eden şiir, nesir, hikâye, tiyatro ve gazete makaleleri kaleme almışlardır (Can, 2019: 3388-3394)

Filistin edebiyatındaki temalar, sadece bireysel hikâyelerin ifadesi değil, aynı zamanda bir halkın kolektif bilincinin açığa çıkmasıdır. Mahmud Derviş ve Nizar Kabbani'nin şiirlerinde görülen duygusal direniş dili, Gassan Kenefani'nin hikayelerindeki sosyal eleştiriler, Semih el-Kasım'ın sözlü kültürden beslenen manzum anlatımı ve Seher Halife'nin kadın merkezli politik romanları bu zenginliğin önemli örneklerindendir. Bu yazarların ana gayesi işgal sonrası Filistin'de yaşanan zulümleri, yerinden yurdundan edilmiş halkları ve bir gün vatan toprağına geri dönüş arzusunu kaleme alarak halkın zihninde direniş bilincini canlı tutmaktır. Modern Filistin edebiyatı, tarihsel koşullardan doğan çok yönlü temaları işler. Bu temalar yalnızca sanatçıların sübjektif ruhsallıklarını değil, aynı zamanda toplumsal bağlamda mazlum bir halkın deneyimlerini ve kültürel kimliğini de ortaya koymaktadır. (Can, 2019: 144) Bahsedilen tema ve konuları eserlerinde ele alan başlıca Filistinli şair ve yazarları, şunlardır: Mahmud Derviş, Nizar Kabbani, Seher Halife, İbrahim Tukan, Tevfik El- Zeyyad, Semih el-Kasım, Raşit Hüseyin, Ahmet Hüseyin, Emil Habibi, Mürid el-Berğusi, Radv Aşur, İshak Musa el-Hüseyini, İlyas Hur, Gassan Kenefani, İbrahim Tukan, Fedva Tukan, İbrahim Nasrallah, Ebu Selma (Abdülkerim el-Kermi), Selim Jabran, Emile Habibi, Mahmud Şukayr, Abdullah Bergusi, Remzi Derviş.

Filistinli yazar ve şairler, çeşitli türlerde eserler vererek, hem Filistin'in acılarını hem de direniş ruhunu çok canlı bir şekilde edebiyat dünyasına taşıyarak dünya edebiyatına da önemli katkıda bulunmaktadır.

Ortak Temalar

Modern Filistin edebiyatı, yakın tarihteki önemli olayların etkisiyle şekillendiği için daha çok politik ve toplumsal konularla ilintilidir. En fazla öne çıkan temalardan biri direniş olmakla birlikte göç, sürgünlük, mültecilik, işgal, hapis yaşantısı, toprak özlemi, vatan ve ulusal kimlik, cihad, şehadet, ölüm çokça işlenen ortak temalardır. Adı bilinen birçok Filistinli yazar ve şaireserlerinde işgale karşı direnişi yansıtmaktan hiçbir zaman geri durmamıştır. Filistinli kimliği, zorunlu göç, mültecilik ve diaspora gibi deneyimlerle şekillendiği için 1948'de kendilerine zorla kabul ettirilen sınırlar içinde adeta mahkum olan Filistinli sanatçılar, bu sınırların dışında kalan diğer soydaş sanatçıları gibi bir kimlik dilemmasını eserlerinde derinlemesine ele almışlardır. İşgalin gündelik hayata etkileri, çocukların gözünden anlatılan savaş hikayeleri, birçok yazarların öncülüğünde Filistin edebiyatına yansımıştır. Postmodern anlatı teknikleri, şiirde biçimsel yenilikler ve dijital platformlarda ortaya çıkan yeni edebi türler de Filistin edebiyatında dikkat çekmektedir. Tüm bu temalar, edebiyat aracılığıyla Filistin halkının mücadelesini ve kimliğini ifade etmesine olanak tanımıştır. Bu ortak temaları ayrı başlıklar altında ve örneklerle şöyle açıklanabilir:

Göç- Sürgünlük ve Mültecilik

Sosyologların değişik şekillerde tanımladığı göç, insanlık tarihinin her döneminde mevcut olan bir olgudur. Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi; taşınma, hicret, muhaceret (TDK) Ortaya çıkış türüne göre farklı adlandırmaları olan bu kavram, çok farklı nedenlerle hem ülke içinde hem de uluslararası meydana gelmektedir. Sürgünlük ise hem ulusal hem küresel bir ilişki ağı içinde bulunan insanın, muhtelif nedenlerle mekân değişimine maruz bırakılması şeklinde tanımlanmaktadır. Sürgünlük tarih içinde kazandığı anlam zenginlikleri ile yazı türünün tematik bir unsuru olagelmıştır. (Soylu, 2022: 412-430) Göç ve bağlantılı bir kavram olan sürgünlük modern Filistin edebiyatının en belirgin temalarından biridir. Filistinli yazar ve şairlerden önemli bir kısmının sürgünlük ve hapis hayatı yaşadığı da bir gerçektir. Yurtlarından koparılmış bireylerin aidiyet arayışı, edebi metinlerde hem fiziksel hem de duygusal düzeyde işlenir. Bu bağlamda Mahmud Derviş, dünya edebiyatına mal olmuş bir isim olarak sürgün temasını lirizmle birlikte ele alan en tanınmış isimlerdendir. Şiirlerinin büyük kısmını hapiste

yazan Derviş, Filistin kavga şairlerinin en büyüğü olup şiirleri otuz dile çevrilmiş ve son şiirleri bütün dünyada ilgi uyandırmıştır.

ما اسمي؟

عدد الأطفال عندي ثمانية

وأتعب كالنمل في الصخر

من أجل رغيف الخبز

وأحمل الخبز والسطل يومياً

...لأطفالي الثمانية

Benim adım nedir, kimliğim nedir?

Sekiz çocuk annesiyim ben.

Ve taş taşıyorum, tarlada çalışırım,

çocuklarımın ekmeği için.

(Derviş'ten Akt. A. Kadir ve T. Afşar: 1982:16)

Kimlik Kartı adlı şiirinden alıntılanan bu mısralarda, bireysel kimlik arayışı ile kolektif yoksunluk birlikte verilmiştir. "Resmi kimlik belgesi" önemli bir metafor olarak, vatansız bırakılmış, ötekileştirilmiş, sistem dışına itilmiş bir halkın belgeyle varlığını gerçekleştirme gayretinin göstergesidir. Benzer temalar şairin *Sürgünden Mektup* şiirinde de bulunur. Aynı şekilde Filistinli kadın şair Fedva Tukan *Vatanımla Söyleşi* şiirinde kaybedilen öz değerleri anlatır.

اختفى الأطفال،

بلا أثر، بلا صدی

وضاعت الأغاني

الألم يزحف في مدينتي

...عارياً، مدمى

Yitti gitti çocuklar,

yankısız, iz bırakmadan,

türküler, yitti gitti.

Acılar sürünür kentimde.

Çınlçıplak, kan içinde.

(Tukan'dan Akt. A. Kadir ve T. Afşar: 1982:96)

Roman ve kısa hikaye yazarı olan Gassan Kenefani de eserlerinde Filistin mülteci kamplarındaki yaşamı ve Filistin direnişini işler. Kenefani'nin eserleri ağırlıklı olarak Filistin halkının yaşantısı üzerinedir ve kendisi de bir mülteci olarak birçok eserinde deneyimlerinden bahseder. (Suzan: 2016) Aynı isim, *Güneşteki Adamlar*, romanında da Filistinli mültecilerin dramını ve kimlik arayışını anlatır.

Modern Filistin öykü ve roman edebiyatının kurucu figürlerinden biri olan Gassan Kenefani, politik bir figür olarak bilinir ve edebi çalışmaları net bir şekilde direnişi destekler. Yazar, *Hüzünlü Portakallar*

Yurdu adlı romanında toprak özlemini kahramanların bakış açısıyla bir aile trajedisi betimlemesiyle yansıtır.

..... Portakal Ülkesi'nden uzakta olduğunuz gibi çocukluğunuzdan da uzaktınız. O portakal ki onu ekmekte olan bir çiftçi bize: "Portakala su vermeyi üstlenen eller değişince onun solmaya başladığı görülür." demişti. Baban hâlâ hastaydı ve yatağına uzanmıştı. Annen, bugüne kadar onun gözlerini terk etmeyen ve trajedinin sonucu olan gözyaşlarını çiğniyordu. Odaya yavaş yavaş sızarak girdim. Sanki kovulmuş olan benmişim. Bakışlarım, senin babanın dinmiş bir öfkeyle titreyen yüzünü yokladığında, aynı zamanda, alçak sehpanın üzerinde siyah tabancayı ve onun yanında bir portakal da gördüm. O portakal da buruşmuş ve kurumuştur. (Ardu'l-Burtukâli'l-Hazîn) (Kenefani'den aktaran, Suzan, 2016: 476-492)

Diğer Filistinli yazarlardan Murid el-Bergûsi de otobiyografik romanı *Raeytu Ramallah'ta* (Ramallah'ı Gördüm) daha çocuk yaştayken bizzat yaşadığı zorunlu göçü, yerinden edilmeyi anlatır.

Ben Mısır'dan sınır dışı edildiğimde Temim beş aylıktı. Radoâ ile birlikte Budapeşte'deki mobilyalı daireme ilk kez geldiklerinde ise on üç aylıktı ve bana 'amca' diye sesleniyordu. Gülüyor ve düzeltmeye çalışıyordum:

'Ben amca değilim Temim, ben babayım.'

Sonra şöyle seslenmeye başladı:

'Amca baba.'

(Akt.Yıldırım, Z. 2021)

Radva Aşûr'un *Tantûriyye* adlı romanının kadın karakterlerinden Rukayye, topraklarından ayrı yaşadığı günlerde, geçmiş günlerini trajikomik bir ruh haliyle dillendirir. Rukayye ,geçmiş anarken hafif bir içsel serzenişi de hissettirir.

Gülüyoruz, nükteler, eski masallar... Başımızdan geçen komik olayları, tekrar ede ede gülüyoruz... Yalnız geçen ayların boşluklarını; onların, benim veya başkalarının başından geçen hikâyelerle dolduruyoruz. Aynu'l-Helva'da, Cenin'de, Tunus'ta oturan yakınlarımızın ya da Fureydes'te kalan veya komşu köylere dağılıp memlekette yaşayan tanıdıkların hikâyeleri. Filistin'in kuşaklar boyunca aktarılan milli hafızasında, haritaların ve isimlerin önemi büyüktür. (Aşûr'dan aktaran, Kalkancı, 2022: 48)

Vatan ve Ulusal Kimlik

Vatan, Filistin edebiyatının en fazla işlenen temalarındandır. Filistinli şair ve yazarlardan bu temayı ele almayan sanatçı yok gibidir. Bunlardan şair Tefik El Zeyyad *Gitmeyeceğiz Buradan* şiirinde doğduğu topraklara verdiği değeri yoğun bir lirizmle yansıtır. Topraklarından vazgeçmemek, gitmemek şairin canını çok acıtsa da buna katlanacaktır.

هنا،
سنبقى ممتدين كجدار
فوق صدوركم
كالقطعة الزجاجية
التي غرست في حلقك
هنا،

Burada,

göğüslerinizin üzerinde

bir duvar gibi

uzanıp kalacağız.

Gırtlığınıza saplanmış

bir cam parçası gibi

burada.

(Zeyyad'dan Akt. A. Kadir, T., Afşar, ve Şalom:1982: 96)

Filistin edebiyatı, geçmişe ve kültürel belleğe vurguda bulunarak ulusal kimlik oluşturmaya çalışır. Sadece şiirsel metinlerde değil diğer edebi türlerde de ulusal hafıza toprak, ağaç, ev ve çocuklukla ilgili imajlarla adeta can bulur. Aynı duygular Selim Jabran'ın *Sürgün* başlıklı şiiri ile Semih el-Kasım'ın *İhtiyar Kudüs* adlı şiirinde de işlenir. (A. Kadir, T., Afşar, ve Şalom, 1982: 55,119) Filistinli kadın romancı Seher Halife ise kimlik temasını günümüz yazarlarının çoğunda olduğu gibi farklı karakterler üzerinden işler ve bu karakterler üzerinden toplumsal Filistin kimliğine vurgu yapar. Kimlik vurgusu bir bütün olarak Filistin halkının yaşadığı travmalarla birlikte ele alınır. (Halife, 2010: aktaran Yaqin, 2015: 15-16)

Nizar Kabbani ise aynı eksenle *Ey Kudüs* şiirinde bu duyarlılığı yansıtır. Kudüs sevdaya bürünen mahzun bir güzeldir.

يا قدسُ يا نورَ الدروبِ
يا طفلةَ الجمرِ في أصابعكِ
يا ظلَّ النبيِّ في السهلِ الوارفِ
يا جوهرةَ المدنِ بعيونكِ الحزينةَ

حجارةُ الشوارعِ مرةً
وأصواتُ المؤذنِ مرةً
يا قدسُ يا جميلةً تتوشحُ بالحبِّ

Ey Kudüs ey yolların ışığı

Ey parmaklarını yakan güzel çocuk

Ey Peygamber'in geçtiği gölgeli ova

Hüzünlü gözlerinle ey kentlerin incisi

Acıdır cadde taşları

Acıdır müezzin sesleri

Ey Kudüs ey sevdaya bürünen güzel

(Kabbani'den Akt. Ayyıldız: 2022: 799-824)

Tevfik El Zeyyad'da ise vatan; damarlarından çarmıha assalarsa da dişleriyle savunacağı bir aşktır adeta. O, doğduğu topraklardan başka yurt istemez ve bütün varlığıyla vatanını savunmak ister. Çünkü vatan onun için bir aşktır ve şair bu aşkın tutsağıdır. Bu duygularını *Dişlerimle* adlı şiirinde şöyle yansıtır:

بأسناني
سأدافع عن كل شبر من أرض وطني
بأسناني
لا أريد وطنًا غيره
ولو قطعوا عروقي
لن أطلب شيئًا غيره

أنا هنا لا أزال
أسير حبي

حول بيتي
وراء وطني

Dişlerimle

savunacağım yurdumun her karış toprağını

dişlerimle

Başka yurt istemem onun yerine

assalar damarlarımdan beni

istemem gene

Burdayım hâlâ

Aşkımın tutsağı.

Evimin çevresinde

Yurdumun peşinde.

(Zeyyad'dan Akt. A. Kadir, T., Afşar, ve Şalom:1982: 69)

Şair, yurt sevgisini vazgeçilmez, bedensel ve tutkulu bir bağlılık olarak anlatır. Toprağını ne pahasına olursa olsun savunacağını belirten şair başka bir yere ait olmayı reddeder. Ona göre vatan, sadece bir mekân değil, aşk gibi insanı saran ve bırakmayan bir değerdir.

Cihad Şehadet ve Ölüm

Cihad, şehadet ve ölüm Filistinli yazarlar ve şairlerin, sıkça işlediği diğer temalardandır. Bu kavramlar her Filistinli için hem bireysel hem de toplumsal bir anlama sahiptir. Şehadet sadece bir kişinin değil, tüm bir halkın mücadelesinin sembolüdür. Şehitler, yalnızca silahlı/silahsız savaşçılar değil bir halkın onurlu öncüleri ve gelecek nesillere birer kahraman olarak tanıtılırlar. Nitekim Şeyh Ahmed Yasin, Abdulaziz Er-Rantisi, İzzeddin El- Kassam, Yahya Ayyaş, Yahya Sinvar, İsmail Heniye gibi şehitler sadece Filistin edebiyatında değil Türk edebiyatında da özel bir önemle anılmaktadırlar. Filistinli yazarlar, şehadeti genellikle mücadele, direniş ve özgürlük arayışı olarak görürler. Şehit, sadece topraklarını değil, kimliğini, onurunu ve özgürlüğünü savunmuş bir kahramandır. Çünkü onlara göre şehadet, bir son değil, yeni bir başlangıçtır ki gerçekte onlar zaten ölü değildirler. (Kur'an-ı Kerim, Bakara,154) Cihad, şehadet temaları, Filistin direnişini anlatan romanlarda, şiirlerde ve kısa hikâyelerde birçok açıdan ele alınırken İslami kaynaklar referans alınır. Filistin'in en tanınmış şairlerinden biri olan Mahmud Derviş'in şiirlerinde şehadet ve ölüm, toprakla bütünleşme ve mücadelenin simgesi olarak yansıtılır. *Sürgünden Mektup* adlı şiirinde annesine şöyle seslenir.

الليل يا أمي
ذنبُ جائع يطارد الغريب بلا هوادة
والأشجار تلتقط الريح ولا تتركها أبداً
يا أمي، ما ذنبننا؟
نموت مرتين:
مرة ونحن أحياء،
ومرة ونحن أموات.
هل تعلمين ما الذي يملأ عيني بالدموع؟

إذا مرضت يوماً، يا أمي،
وإذا انهار جسدي من الألم

*Gece, ey ana,
yırtıcı, aç bir kurt,
kovalar durur yabancıyı habire,
kavaklarsa tutar rüzgarı, hiç bırakmaz.*

*Ey ana,
suçumuz ne?
Ölürüz iki kez:
Bir kez hayatta,
bir kez ölümdede.
Bilir misin gözlerimi yaşla dolduran ne?
Bir gün hasta düşersem, ey ana,
yıkılırsa bir gün vücudum acılarla.*

(Derviş'ten Akt. A. Kadir, T., Afşar, ve Şalom:1982: 34)

Mahmud Derviş'in kardeşi olan şair Remzi Derviş *Her Zaman Hep Beraber* başlıklı dizelerinde ölümü, direnişin ve zaferin bir aracı olarak kabul eder. Derviş, şiirlerinde şehadet ve ölüm temalarıyla oldukça yoğun bir temastadır ve fedakarlıkta sınır tanımamaktadır. Şair, vücudunu, evlatlarını ve tüm varlığını feda etmeye hazırdır.

خُذُوا جسدي وقلبي
خُذُوا أولادي وموطني
خُذُوا كل شيء، لكم كله
عاد ذلك القانون
قانون الغاية،
عاد إلى وطني
امتص دماء عروقي
حتى آخر قطرة
ولتدخن فوق جسدي
- يا خزي
إن كان هذا الموقد سيشتعل مرة أخرى

Alın vücudumu, gövdeyi.

Alın evlatlarımı, ocağımı.

Alın, hepsi sizin olsun.

O yasa geri geldi,

o orman yasası

geri geldi yurduma.

Emdi damarlarımın kanını.

Emdi son damlasına dek.

Tütsün bedenimin üstünde

– ey utanç –

tütecekse bir daha bu ocak.

(Derviş'ten Akt. A. Kadir, T., Afşar, ve Şalom:1982: 145)

Filistin kavga edebiyatının öncülerinden Tevfik El Zeyyad da *Gözyaşları ve Rüzgar* adlı şiirinde halkının mücadelesine, direnişine telmihte bulunarak her türlü fedakarlığa hazır olduğunu ifade eder. Zeyyad'ın şiirleri, toprağa sahip çıkma ve vatan için mücadele etme arzusuyla kaleme alınmış mısralar bütünüdür.

أنا ديكم
أقبض على أيديكم
أحتضن التراب تحت أقدامكم
وأقول:
حياتي لكم
أهديكم
نور عيني

Sizi çağırıyorum sizi.

Sıkıyorum ellerinizi.

Kucaklıyorum ayaklarınızın altındaki toprağı

ve diyorum ki:

Yaşamım sizin .

Sunuyorum size

aydınlığını gözlerimin.

(Zeyyad'dan Akt. A. Kadir, T., Afşar, ve Şalom:1982: 80)

Gassan Kenefani'nin *Dönüş Yok ve Erken Sabahta Gelenler* adlı öykülerinde çoğu zaman pervasızca ölüme yönelen kahramanlar vardır. Bu ölüm, kaçınılmaz bir kader değil, bazen İsrail zindanlarında bazen Gazze sokaklarında gerçekleşen bilinçli bir tercihtir. İbrahim Nasrallah, *Zamanın Gözleri* adlı romanında ölümü bir anlatının başlangıcı olarak yansıtırken, şair Murid Barguti, aynı kavramı umut dolu duygular ve temiz ölümler şeklinde yansıtır. Ölüm, onun şu şiirinin dizelerinde güçlü bir ironiyle yansıtılır. Şaire göre bu dünyadan temiz bir ölümle ayrılmak iyidir ve emin ellerin refakatinde geride zarif bir vedadan başka hiçbir şey bırakmadan, dünyayı öylece terk ederek, bir umutla ölmek iyidir.

موتٌ نظيفٌ خيرٌ
في قميصنا بلا ثقوب
وفي أضلعنا بلا أدلة
تحت وجنتنا ليست حجر رصيف
بل وسادة بيضاء
وأيدينا بين أيدي الأحبة
وحولنا أطباءٌ وممرضاتٌ عاجزون
دون أن نترك وراءنا سوى وداع أنيقٍ
دون أن نهتم بالتاريخ
نترك الدنيا على ما هي عليه
على أمل أن يغيرها يوماً غيرنا
موتٌ نظيفٌ خيرٌ

Temiz bir ölümle ölmek iyidir,

gömleğimizde deliksiz
ve kaburgalarımızda delilsiz.
Yanağımızın altında kaldırım taşı değil, beyaz bir yastıkla,
ellerimiz sevdiğiklerimizin elleri arasında,
çaresiz doktorlar ve hemşireler etrafımızda,
arkamızda zarif bir vedadan başka hiçbir şey bırakmadan,
tarihe aldırmadan,
dünyayı öylece bırakarak,
bir gün bir başkası onu değiştirir diye umarak
ölmek iyidir.
(Barguti'den akt. Başaran: 2024)

Ana Tema Olarak Direniş

Direniş temasını ana tema olarak belirtmemizin sebebi son dönem Filistin edebiyatının bu isimle anılmasıyla ilgilidir. Bunu bir edebi tür olarak kullanan ilk kişi Filistinli sanatçı Gassan Kenefani'dir. Direniş edebiyatı tanımlaması daha sonra "savaş edebiyatı", "cihat edebiyatı", "vatan edebiyatı", "mücadele edebiyatı" gibi isimlerle de anılmıştır. (Can, 2019: 3388-3394) Direniş, direnme, baskı, işgal, sömürü ya da haksızlık karşısında bireylerin veya toplumların gösterdiği aktif ya da pasif tepki ya da karşı duruş biçimidir. (TDK) Sosyal bilimlerde bu kavram, yalnızca silahlı mücadele ile sınırlı olmayıp; kültürel, sanatsal, edebi ve sivil biçimlerde de ortaya çıkmaktadır. Özellikle sömürgecilik ve işgal altında yaşayan toplumların ürettiği edebi metinlerde direniş teması, bir kimlik inşası, hafıza aktarımı ve toplumsal bilinç oluşturma aracı olarak belirginleşmektedir.

Filistin direnişi, günümüzde hem siyasi hem de kültürel anlamda dünya çapında sembolik bir örnek olmaya devam etmektedir. 2023 Ekim ayındaki Aksa Tufanı'ndan sonra dünyada bu direnişin konuşulmadığı coğrafya yok gibidir. Bilindiği üzere, 2023 Aksa Tufanı, 7 Ekim 2023'te Hamas'ın İsrail'e yönelik başlattığı geniş çaplı bir operasyondur. Bu operasyon bahanesiyle Gazze'de bugün hala devam eden büyük bir soykırım yaşanmaktadır. İsrail işgali altındaki topraklarda yaşayan Filistinliler, yaşadıkları zulmü dünya kamuoyuna duyurmak ve kimliklerini korumak adına sanatın ve edebiyatın birçok alanında direniş temalı eserler üretmişlerdir. Bu bağlamda Filistin edebiyatı, şiirden romana, çocuk edebiyatından tiyatroya kadar geniş bir yelpazede direnişin sanatsal örnekleriyle şekillenmiştir. Filistinli sanatçılar sadece acıları göçleri, sürgünlük ve yıkımları değil aynı şekilde direnişi ve umudu da güçlü bir şekilde ele alırlar. Düşmana mukavemet etme yani direniş, sadece silahlı mücadeleyle değil, kalemle, dille, güçlü bir şekilde yapılmaktadır. Nitekim 1987 ve 2000 yıllarındaki "intifada" kalkışmalarıyla bu, bütün dünyaya ispatlanmıştır.

Filistin edebiyatında diğer temalarda olduğu gibi direniş temasında da hem manzum hem mensur türlerde bir yoğunluk vardır. Filistinli şairlerden Ebu Selma *Gene Geleceğiz* adlı şiirinde umudu dillendirirken kesin bir kararlılığı ortaya koyar. Ona göre ne mücadelede esnasında ne dönüşlerde yorgunluğa yer olmamalıdır.

سَنَعُودُ
في ظلّ الحنين هناك،
في قبور الاغتراب،

لنا مكان،
هذا أكيد.
لا تكلّ يا قلب،
في طرق العودة.

Gene geleceğiz
gölgeleri orasında özlemin,
yadırgamanın mezarlarında
bizim yerimiz de var,
bu kesin.
Yorulma gönül,
dönüşün yollarında.

(Ebu Selma'dan Akt. A. Kadir, T., Afşar, ve Şalom:1982: 123)

Direnış edebiyatı, bütün yönleriyle hem bir tanıklık hem de bir itirazın edebiyatıdır. Emile Habibi *Mutlu Hüzünlü Filistinli* adlı romanında ironi ve hicivden yararlanarak işgal altındaki Filistinlilerin zorlu yaşamını, parçalanmış kimliğini ele alır. Yine, Mahmud Derviş'in şu dizelerinde hem bireysel hem kolektif umudun yansımaları vardır.

هل بقي في أطباقكم قطرة عسل؟
اطردوا الذباب عن أطباقكم
احفظوا العسل
هل بقي في كرومكم عناقيد عنب؟
اطردوا الثعالب
يا حراس الكروم
اطردوها لتظل العنب.

Tabaklarınızda bir parça bal mı kaldı,
kovun sinekleri tabaklarınızdan,
koruyun balı
Bağlarınızda üzüm salkımları mı kaldı,
kovun tilkileri
ey bağ bekçileri
kovun ki üzümler olsun.

(Derviş'ten Akt. A. Kadir, T., Afşar, ve Şalom:1982:139)

Filistin'deki kadın şairlerden Fedva Tukan da toplumun bazı değer yargılarının baskısına rağmen, kardeşi İbrahim Tukan'ın da desteğiyle eğitimini sürdürmüş, kadın bir şair olarak (Emekli, 2012: 27) "Ağlamayacağım" şiirinde hiçbir yaranın ve hiçbir ümitsizliğin onu yok edemeyeceğini ifade eder. Tukan'a göre ümitsizlik onu hiçbir zaman yok tüketemeyecektir ki "ağlamamak" bunun bir göstergesi olacaktır. Şairdeki bu ruh durumu, gerçekte bir mazlum halkın kolektif ruh durumunun mısralara yansıyan yönüdür.

إها أنا يا أصدقائي
أضع رأسي بجانب رؤوسكم
وأرفع جبيني معكم نحو الشمس
أنتم كصخور جبالنا من حيث القوة
وكأزهار وطننا الحلوة أنتم
كيف للجراح أن تُفَنِّتني؟
وكيف لليأس أن يُدمرني؟
كيف لي أن أبكي أمامكم؟
أقسم أنني لن أبكي بعد اليوم

İşte ben ey dostlarım!

Başlarınızın yanına başımı koyuyorum.

Alnımı da sizinle birlikte güneşe doğru kaldırıyorum.

Sizler güç itibariyle dağlarımızın kayaları gibisiniz.

Tatlı ülkemizin çiçekleri gibisiniz.

Yara beni nasıl yok eder?

Ümitsizlik beni nasıl yok eder?

Ben sizin önünüzde nasıl ağlarım?

Yemin ederim bugünden sonra asla ağlamayacağım

(Tukan'dan Akt. Emekli: 2012: 23-42)

Filistinli şair ve yazar İbrahim Nasrallah da direnişi ve savaşı romanlarında farklı karakterler üzerinden diyaloglar ve canlı betimlemelerle yansıtır. Yazar kısa diyaloglarla roman karakterlerindeki direniş ruhunun canlılığını vurgular.

Dışardan bir ses, "Sığınakta kimse var mı?" diye sordu.

"Evet, biz varız!"

"Canınızı yaktılar mı?"

"Hayır."

Direnışçilerden biri içeri girdi. Arkamıza saklanan silahlarla donanmış adam ise şimdi korkuyla dolmuştu. Elindeki projektörü bacaklarımızın arasında bir süre dolaştırdıktan sonra, adamı yakasından kavrayıp, "Size bir zarar verdi mi?" diye sordu. (Nasrallah, 1999: 47, Aktaran, Akçil:2024)

Remzi Derviş ise *Her Zaman Hep Beraber* başlıklı dizelerinde, düşman ne yaparsa yapsın topraklarından ayrılmayacağını hatta zamanını bilmediğimiz kıyamete kadar direneceğini belirtir. Çünkü vatanında tüten ocaklar varır ve bunlar sönmemelidir. Düşman ne yaparsa yapsın direniş asla bitmeyecektir.

— يا خزي —
إذا كانت هذه الموقد ستدخن مرة أخرى
خذوها، كل شيء لكم
لا تلمسوا شيئاً لم يُنْهَب بعد
يا أشرار العالم الأخير
سنبقى نحن دائماً
هكذا معاً

مع تراي
في الحياة والموت
هكذا متلاصقين
حتى يوم القيامة

- ey utanç -

tütecekse bir daha bu ocak.

Alın, hepsi sizin olsun,

komayın yağma edilmedik tek bir şey,

ey son eşkiyaları dünyamızın!

Kalacağız biz hep

böyle bir arada

toprağımla ben,

yaşamda ve ölümdede

böyle koyun koyuna.

Ta kıyamete dek.

(Derviş'ten akt. A. Kadir, T., Afşar, ve Şalom:1982: 145)

Modern Filistin edebiyatının sadece estetiği önceleyen eserlerin üretimiyle sınırlı olduğunu düşünmek büyük bir yanılgı olacaktır. Filistin edebiyatı birçok açıdan aynı zamanda politik bir direnişin sesidir. Bu nedenle onu yalnızca edebi gelenekler içinde değil; aynı zamanda sömürgecilik, kimlik, temsil ve direniş gibi kuramsal bağlamlarla beraber değerlendirmek gerekir. Bu bağlamda Filistinli sanatçılar için edebi çalışmalar üretmek sadece estetik bir uğraş değil aynı zamanda varoluşsal bir hareketliliklerdir. Dolayısıyla Filistin edebiyatı, hem görünür hem de görünmez bir mücadele biçimi olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Modern Filistin edebiyatı, tarih boyunca acılar yaşamış bir halkın tarihsel deneyimlerinin yanı sıra siyasi deneyimlerini, dini ve kültürel kodlarını, sürgünleri, çatışmaları, bölünmüşlükleri ve direnişleri yansıtan katmanlı bir dünyadır. Bu edebiyat ağırlıklı olarak İsrail-Filistin çatışması, ambargo, işgal, mültecilik, cezaevleri, işkence, göç ve sürgün, başkaldırı gibi konular temelinde oluşmuştur. Bu konular ve temalar bütün yönleriyle Filistin edebiyatına, hem manzum hem mensur türlerle yansıtılmıştır. Büyük ölçüde siyasi ve toplumsal temalar etrafında dönen bu edebiyatta diğer yandan Siyonizm eleştirisi, göç, mültecilik, vatansızlık, yalnız bırakılmışlık ve kimlik arayışı gibi konular da bilinçli bir şekilde sıkça işlenirken yaşanan acılar, umutlar ve direniş ruhu hep ön planda olmuştur. Mülteci kamplarında geçen zorlu yaşamlar, kaybedilen vatan için yaşanan üzüntü ve geri dönüş umudu özellikle şiirlerde öfke diliyle yansıtılmıştır. Yine, ulusal kimlik bilinci, cihad ve şehadet teması, başkaldırı ruhu, Filistin edebiyatının vazgeçilmez temaları olup geleceğe dair umutlar bu edebiyatın temel unsurlarındandır. Filistin edebiyatı, politik ve toplumsal bir realiteden doğduğu için realitesi hem estetik hem etik düzlemlerde var edilmiştir. 1948 Nekbe'sinden bu yana, Filistinli sanatçılar yukarıda bahsedilen temaları merkeze alarak, edebiyatı bir tür varoluş mücadelesine dönüştürmüşlerdir. Örneğin Mahmud Derviş'in şiirlerinde beliren hüznü ama kararlı ses, Gassan Kenefani'nin alegorik öykülerinde somutlaşan acı ve direniş, Seher Halife'nin kadın karakterlerinde görülen çok yönlü kimlik sorgulamaları, Remzi Derviş'in öfkeli mısraları Filistin

edebiyatının hem bireysel hem de kolektif düzeyde nasıl bir hafıza oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, modern Filistin edebiyatı yalnızca Filistinlilerin değil, tüm ezilen halkların sesi, belleği ve umudu olmayı sürdürmektedir. Afşar Timuçin'in dediği gibi "bir direnişin duygu ve düşünce yanını temsil eden insanlar, bütün dünyaya seslerini duyurdular artık. Bütün dünya onların ağzından Siyonizm'in zulmünü emperyalizmin oynadığı çirkin oyunları, yersiz yurtsuz bırakılmış suçsuz insanların çektiklerini öğreniyor." (Afşar, 1982: 14) Bu edebiyat, sesleri zulümle susturulan bir halkın sanatla konuşma biçimi; ötekileştirilen, yalnızlaştırılan bir milletin cıglığıdır. Filistinli edebiyatçılar sanki bir bütün olarak -yine kendilerinden olan- şair Necvan Derviş'in şu dizesini haykırmaktadırlar.

Bizi mezarlıkta değil sözcüklerde arasınlar. (Başaran, 2024)

Kaynakça

- A. Kadir, T., Afşar, ve Şalom, S. (1982). *Filistin şiiri*. Yazko.
- Aşûr, Radvâ. (2019). *Tantûralı Kadın*. (çev: N. Zehra Kalkancı) Ketebe Yay.
- Ayyıldız: 2022: 799-824 E. "Kudüs' Adlı İki Şiirin Mukayesesi: Nizâr Kabbânî'nin Kaleminden Arapça 'El-Kuds' ve Else Lasker-Schüler'in Kaleminden Almanca 'Jerusalem'" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 53, Aralık 2022: 799-824)
- Can, B. M. (2019). *Semih El-Kasım'ın hayatı, eserleri ve mukavemet edebiyatındaki yeri*, (Yüksek lisans tezi). Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 144
- Can, B. M. (2019). Filistin direniş edebiyatı. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(38), 3388-3394.
- Derviş, M. (2002). *Kimliğimi kaydet!* (H. Yavuz, Çev.). Hece Yayınları.
- Emekli, İ. (2012). Modern Filistin şiirinde Fedva Tukan ve şiirlerinden seçmeler. *Şarkiyat Mecmuası*, 21, 23-42.
- Jabra, Jabra Ibrahim. "The Palestinian Exile as Writer." *Journal of Palestine Studies* 8/ 2 (1979): 77-87. <https://doi.org/10.2307/2536510>.
- Kalkancı, N. Z. (2022). *Filistin romanında günlük yaşam temsili (1993 Oslo Antlaşması sonrası)* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koytak, C. (2009). *Gazze risalesi*. Pınar Yayınları.
- Lobad, H. A. M. (2018). *Filistin romanında direniş* (Yüksek lisans tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mut, P. S. (2021). *Zeytin ağaçlarının arasında*. Farabi Kitap.
- Mut, P. S. (2023, Kasım 29). Hayat ile edebiyat arasında Filistin gerçeği [Çevrimiçi program]. *Düşünce ve Sanat Araştırmaları Merkezi (DÜSAM)*. <https://dusam.samsun.edu.tr/> (Erişim: Mart. 2025)
- Mourid Barghouti, *Midnight and Other Poems* -(2009) (İngilizceden Çev. Zeynep Nur Ayanoğlu-2021)Akt. [https://farklibakis.net/alinti/Başaran, M. A. \(2024\).filistine-edebiyatla-bakmak](https://farklibakis.net/alinti/Başaran, M. A. (2024).filistine-edebiyatla-bakmak) (Erişim: Nisan. 2025)
- Özsoy, S. (2025). Mazlum bir halkın direnişinin edebiyata yansımaları (Filistin özelinde) ve Muîn Tevfik Bseiso'nun *El-Medînetu'l-Muhâsara* adlı şiirinin tahlili. *Diyanet İlmi Dergi*, 61(1), 391-416.
- Sarıkaya, H., & Kazan, R. (2024). Sanatını Filistin'in Özgürlüğüne Teksif Eden Edebiyatçı: Gassan Kenefanî. *Süleyman Demirel Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. (Erişim: Mart 2025)

- Şehirli, N. T. (2010). *Ana hatlarıyla Modern Filistin şiiri ve Mahmûd Derviş: Hayatı, eserleri ve şiirindeki temel kavramlar* (Yüksek lisans tezi). Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 14. 16. 34
- Soylu, A. (2022). Demir Özlü'nün Eserlerinde Sürgünlük. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 7, 412-430.
- Suzan, Y. (2016). Gassan Kenefani'nin *Ardu'l Burtakali'l Hazin* adlı öyküsü. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 476-492.
- Yaqin, A. A., (2015). *Seher Halife'nin İlk Aşkım Adlı Romanı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Yıldırım, Z. (2021). *Filistinli şair Murîd el-Bergûsî'nin Raeytu Ramallah adlı mensur eserinin muhteva, şekil ve üslup yönünden tahlili* (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dijital Kaynakça

<https://dijitalhafiza.com/kutuphane>

<https://www.bilhikem.org>

<http://efgan.net/kudus-siirleri>

<https://kudusarastirmalari.org/>

<https://www.gzt.com/kudus>

<https://www.siirparki.com/kabbani>

<https://TDK.sozluk.gov.tr>

Makale Bilgisi:

Etik Kurul Kararı: Etik Kurul Kararından muaftır.

Hakem Değerlendirmesi: Çift taraflı kör hakemlik - dış bağımsız.

Benzerlik Taraması: Yapıldı -

Destekleyen Kurum / Kuruluşlar: Herhangi bir kurum / kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar Katkı Oranı: Birinci Yazar: % 100.

Article Information:

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Peer-review: Double-blind - externally peer-reviewed.

Plagiarism Checks: Yes -

Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: No support was received from any institution / organization.

Author Contribution Percentage: First Author: 100 %.